

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΙ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΠΡΑΞΕΩΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΥ

Ι. Ἡ θέσις τοῦ J.P. Sartre (1905-1980) πρὸς τὴν ὁποίαν συμφώνως ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεμελιακῆς του παραδοχῆς ὅτι ἡ συνείδησις («*pour-soi*») δὲν ἔχει οὐσιολογικόν, ἀλλὰ «γεγονοτικόν» χαρακτήρα¹, ἀποτελεῖ δριμεῖαν κριτικὴν, ἐξ ἐπόψεως ὑπαρξιακῆς ἀλλὰ καὶ φαινομενολογικῆς, ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν ἐσωτερικῶν καθορισμῶν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ἀπὸ ἀπόψεως ὄντολογικῆς².

Διὰ τῆς ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* διηγήσεως τοῦ Ἡρόδ³, ὁ Πλάτων (428 - 347 π.Χ.) ἐκκληροδότησεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὡραιότεραν μυθολογικὴν ἀποτύπωσιν τῆς προσπάθειας τοῦ στοχασμοῦ νὰ προσεγγίσῃ ὄντολογικῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ διηγέσει τοῦ Ἡρόδ τρία τουλάχιστον σημεῖα εἶναι ἰδιαζούσης σημασίας διὰ τὴν παροῦσαν μελέτην: (α) ἡ ψυχὴ ἐπιλέγει ἐλευθέρως τὸν χαρακτήρα τῆς εἰς χρόνον προγενέστερον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ χιλιετοῦς διαμονῆς τῆς, ἐνῶ ἡ πορεία τῆς κοσμικῆς περιπλανήσεως ἐκάστης ψυχῆς ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ποιότητος τοῦ προεπιλεγέντος χαρακτήρος· (β) ἡ ὄντολογικῶς καθωρισμένη ψυχὴ, κατὰ τὸν χρόνον τῆς χιλιετοῦς αὐτῆς περιπλανήσεως τῆς ὁποίας ἡ πορεία εἶναι προδιαγεγραμμένη ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν ποιότητα τῆς φυσικῆς προικός τῆς, ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιλέξῃ βίον ἐν καταστάσει πλήρους ἐλευθερίας, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν προγενέστερον τῆς εἰς τὸν κόσμον καθόδου τῆς χρόνον, καθ' ὅσον τὸ εἶδος τῆς περιπλανήσεως τῆς ἐπηρεάζει ἀποφασιστικῶς τὴν νέαν τῆς ἐπιλογὴν ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς πορείας τῆς κατὰ τὸν ἐπόμενον χιλιετῆ κύκλον· καὶ (γ) ἡ ἐπανόρθωσις τῆς ὄντολογικῶς προσδιωρισμένης ψυχῆς δὲν ἀποτελεῖ ζήτημα (χριστιανικοῦ τύπου) μετανοίας, ἀλλὰ θέμα τιμωρητικῆς ἀνταποδόσεως τῶν ὑπ' αὐτῆς διαπραχθέντων ἐγκλημάτων κατὰ τὴν μαθηματικὴν σχέσιν 10:1.

Ἡ παρὰ Πλάτωνι ἐξορία τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας εἰς χρόνον προγενέστερον τῆς καθόδου ἐκάστης ψυχῆς εἰς τὸν κόσμον δύναται νὰ κατανοηθῇ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὄντολογικὴν προβληματικὴν τοῦ φιλοσόφου, ἡ ὁποία συνιστᾶ, κατ' αὐτόν, ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν προκειμένου ν' ἀντιμετωπισθῇ ἐπισημονικῶς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα. Συγκεκριμένως, προσεγγίζων ὄντολογικῶς

1. J.P. SARTRE, *L'Être et le Néant*, 4e éd., Paris, Gallimard, 1943, σσ. 127 καὶ 564 - 565.

2. *Αὐτόθι*, σσ. 514 - 516.

3. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, I, 614 b - 621 b.

τὸ ἠθικὸν πρόβλημα ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* του, ὁ Πλάτων ὁρίζει τὴν ἠθικὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης ὡς συνθήκην προδιαγεγραμμένης ὑποτάξεως τοῦ φυσικῶς, ἐν τῇ ψυχῇ ἐκάστου, κατωτέρου εἰς τὸ φυσικῶς ἀνώτερον⁴. ὑπάγει τὸ πρόβλημα τῆς τάξεως ἐκάστης ψυχῆς (χαρακτῆρος) εἰς τὸ κατὰ τὴν ἀποψίν του μείζον πρόβλημα τῆς ἐν γένει τάξεως τοῦ ὄντος, προϋπόθεσιν, κατ' αὐτόν, τόσον τῆς διατάξεως τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων⁵ ὅσον καὶ τῆς συγκροτήσεως τῶν ἀναβαθμῶν τῆς γνώσεως, τελούντων ἐν πλήρει ἀντιστοιχίᾳ πρὸς τὴν διαβαθμιζομένην διάταξιν τῆς ὄντολογικῆς κλίμακος⁶ καὶ ἐντοπίζει ὡς αἰτίαν τῆς πτώσεως τῶν ψυχῶν ὄχι ἠθικόν τι κατὰ τὸ βιβλικόν πρότυπον, ἀλλὰ μαθηματικὸν σφάλμα συνιστάμενον εἰς τὴν ἀποφυγὴν τηρήσεως ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων τοῦ ἱκανοῦ ἐκείνου γεωμετρικοῦ ἀριθμοῦ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς καθαρότητος τῆς φύσεως τῶν νεογεννῆτων⁷. Εἶναι ἐξ ἄλλου χαρακτηριστικὸν τῆς παρὰ Πλάτωνι ὄντολογικῆς προσεγγίσεως τοῦ ἐν γένει ἠθικοῦ προβλήματος τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ φιλόσοφος καταφεύγει εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας μόνις εἰς τὸ τέλος τῆς *Πολιτείας* του, καὶ μάλιστα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς μυθολογικῆς διηγήσεως τοῦ Ἡρόδου, ἐν εἴδει μικρᾶς παραχωρήσεως εἰς τὸν ἐνδεχόμενον χαρακτῆρα τῶν ἀνθρωπίνων παραχώρησιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς δὲν θὰ προέβαινε, ἐὰν δὲν ἔκρινε ὅτι μόνον δι' αὐτῆς θὰ ἡδύνατο νὰ διασωθῇ τὸ θεῖον εἰς ἀδιασάλευτον μακαριότητα⁸.

Τὸ ζήτημα τῆς φύσεως, συγκεκριμένως τῶν ὄντολογικῶν αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ πράττοντος καθορισμῶν, ἀπετέλεσε κεντρικὸν πρόβλημα τῆς μετὰ τὸν Πλάτωνα ἠθικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων. Συγκεκριμένως, διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς εὐθύνης τοῦ πράττοντος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (384 - 322 π.Χ.), ἀρκεῖ ἡ ἀναγνώρισις αὐτοῦ, δηλαδὴ τοῦ πράττοντος, ὡς ἀρχῆς τῆς πράξεως ἀδιαφόρως τοῦ ἐὰν οὗτος πράττει ἐλευθέρως. Κεντρικὴν διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἔννοιαν, προκειμένου νὰ καταλογισθῇ ἡ πράξις εἰς τὸν πράττοντα, ἀποτελεῖ τὸ «ἐκούσιον» καὶ ὄχι ἡ ἐλευθερία τοῦ πράττοντος. Εἰδικώτερον, ἐκουσίως πράττει ὁ ἐνεργῶν μετὰ γνώσεως τῶν συνθηκῶν τοῦ πράττειν⁹. Ἀντιθέτως, πράττει ἀκουσίως ὁ ἐνεργῶν ὑπὸ συνθήκας βίας ἢ ἀγνοίας¹⁰. Ὁ ἐκουσίως πράττων ἀποτελεῖ κατ' Ἀριστοτέλη τὸν ἀρχικὸν συντελεστὴν τῆς πράξεως, ὄχι ὅμως καὶ τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχήν¹¹, καθ' ὅσον

4. *Αὐτόθι*, Θ, 589 c - d.

5. *Αὐτόθι*, Ζ, 521 d - 535 a.

6. *Αὐτόθι*, Ε, 478 d.

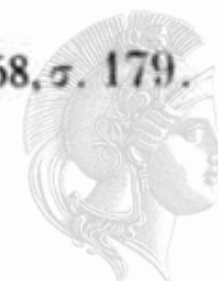
7. *Αὐτόθι*, Η, 546 c - d.

8. *Αὐτόθι*, Ι, 617 e.

9. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Γ3, 1111 a 22 - 24 καὶ *Ἠθικά Εὐδήμεια*, Β8, 1224 a 8.

10. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθ. Νικ.*, Γ3, 1111 a 22.

11. W.F.R. HARDIE, *Aristotle's Ethical Theory*, Oxford University Press, 1968, σ. 179.

τὸ τέλος αὐτῆς εἶναι ὄντολογικῶς προδιατεταγμένον ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πράττοντος, δηλαδή ὡς ἐκ τῆς κληρονομικότητος, τοῦ περιβάλλοντος, τῆς ἐκπαιδεύσεως καί, τελικῶς, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ ζητήματος τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ καθορισμῶν κατὰ τὸ πράττειν¹² εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ φιλοσόφου νὰ προσεγγίσῃ τὸ πρόβλημα τῆς συγκροτήσεως τῆς ἠθικῆς πράξεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐννοίας τῆς ὁρέξεως¹³. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὸ ὀρεκτικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πορεία τῆς πράξεως καθίσταται προδιαγεγραμμένη, ἀποκλείουσα οἰανδῆποτε ἐλευθέραν ἀπόκρισιν (μὲ τὴν ἐννοιαν τῆς ἀναιτίου ἢ ἀπροβλέπτου τοιαύτης), εἰς τὸ προκαλοῦν αὐτὴν ἐρέθισμα¹⁴. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ὁ,τι κυρίως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν πράττοντα, εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ «προαίρεσις» ἡ ἀφορῶσα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν καταλλήλων μέσων διὰ τὴν εὐτυχὴ κατάληξιν τῆς πράξεως¹⁵, ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ ὅτι δύναται νὰ καταστήσῃ ταύτην θεμέλιον τόσον τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ πράττοντος, ὅσον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπευθυνότητος ἐν γένει¹⁶. Στοιχῶν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, πρὸς τὴν κατὰ Πλάτωνα ὄντολογικὴν ἐξήγησιν τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει εἰς τὴν συγκρότησιν μιᾶς ἠθικῆς τῆς εὐθύνης, κατὰ πολὺ εὐρυτέρας μιᾶς ἠθικῆς τῆς ἐλευθερίας. Κριτήριον τοῦ καταλογισμοῦ τῆς πράξεως δὲν εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἐλευθερία τοῦ πράττοντος, ἀλλ' ἡ εὐθύνη του δι' αὐτήν. Τὸ ὑπεύθυνον ὡς ἐννοια εὐρυτέρα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἀπολαύῃ ὁ πράττων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως αὐτοῦ, θεμελιώνει μίαν ἠθικὴν αὐστηροτέραν τῆς ἠθικῆς τῆς ἐλευθερίας. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπεύθυνος καὶ διὰ πράξεις, τὰς ὁποίας ἐπετέλεσεν ὑπὸ συνθήκας ψυχικῆς ἀνελευθερίας, ὅπως ἡ μέθη, ἐὰν ἀποδεικνύηται ὅτι θὰ ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἀποφύγει αὐτήν¹⁷.

Οἱ Στωϊκοί, ὡσαύτως, ἐμμένοντες εἰς τὴν ὄντολογικὴν προσέγγισιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἐγειρομένων ὡς ἐκ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ βίου φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδείξουν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς «συγκαταθέσεως» ὡς ἐσωτερικῆς αἰτίας τῆς πράξεως ἡδύνατο νὰ θεμελιωθῇ

12. ΑΡΙΣΤ., *Ἠθ. Νικ.*, Γ7, 1114 a 12 - b 25.

13. ΑΡΙΣΤ., *αὐτόθι*, Ζ2, 1139 b 5. Π6. Δ. ΚΟΥΤΡΑ, *Ἀναδρομὲς στὴν Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα, 1998, σσ. 53 - 54. Ἐπίσης Α. KENNY, *Aristotle's Theory of the Will*, Yale University Press, 1979, σ. 90.

14. D.J. FURLEY, *Aristotle on the Voluntary, Articles on Aristotle*, τ. II: *Ethics and Politics*, (ἐκδ. ὑπὸ J. Barnes, M. Schofield καὶ R. Sorabji), London, 1977, σσ. 55 καὶ 58.

15. ΑΡΙΣΤ., *Ἠθ. Νικ.*, Γ4, 1111 b 26 - 29, καὶ *Ἠθ. Εὐδ.*, Β10, 1226 a 7 - 14. Π6. W.F.R. HARDIE, *ἐνθ' ἄν.*, 162 καὶ W.D. ROSS, *Aristote*, (γαλλ. μτφρ.), Paris, 1971, σ. 280.

16. P. AUBENQUE, *La prudence chez Aristote*, Paris, 1993², σ. 138.

17. T. ENGBERG - PEDERSEN, *Aristotle's Theory of Moral Insight*, New York, 1986, σσ. 244 καὶ 250.

τὸ ὑπεύθυνον τοῦ πράττοντος. Συγκεκριμένως, διὰ τὸν Χρυσίππον (280 - 207 π.Χ.), ὁ ὁποῖος στοιχεῖ πρὸς τὴν πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν «ντετερμινιστικὴν» προσέγγισιν τοῦ ζητήματος τοῦ χαρακτήρος¹⁸, ἡ συγκατάθεσις δὲν ἀποτελεῖ ἔννοιαν ταυτόσημον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πράττοντος διὰ τὴν πρᾶξιν του¹⁹, ἀλλὰ μόνον περιορισμὸν τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπιβολῆς ἐξωτερικῶν αἰτιῶν²⁰. Διακρίνων δηλαδὴ τὰς αἰτίας τῆς πράξεως εἰς κυρίαν καὶ δευτερευούσας²¹, ὁ Χρυσίππος θεωρεῖ μὲν τὴν συγκατάθεσιν κυρίαν αἰτίαν ἐκείνης, τὴν συνδέει ὁμως ὄχι πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πράττοντος, ἀλλὰ πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ²². Σημειωτέον ὅτι αἱ ὄντολογικαὶ προτεραιότητες τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ὠδήγησαν ἐξέχοντας ἐκπροσώπους αὐτῆς, ὡς τὸν Χρυσίππον, εἰς τὸ νὰ ἐξαρτήσουν τὸ ὑπεύθυνον τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἐλευθερίας του²³, ἀναγνωρίζοντες τὸ οὐσιαστικὸν αἶτημα τῆς διαφυλάξεως τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου τοῦ ὁποῖου ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ, κατ' αὐτούς, ἀπλῶς τμῆμα.

Βεβαίως, ἡ φιλοσοφία τοῦ Χρυσίππου, θεωρουμένη ὑπὸ τῶν μελετητῶν ὡς «στωϊκὴ ὀρθοδοξία», κατῴρθωσε, διὰ τῆς προτάσεως ἐνὸς προτύπου ψυχικῆς λειτουργίας περισσότερο ἐνοποιημένου ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλατωνικόν²⁴, ν' ἀντισταθῇ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος προβληθὲν δυϊστικὸν ψυχολογικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον ὑπερέτει τὴν μέριμναν τοῦ τελευταίου ὅπως διαφυλαχθῇ ἀναίτιος τοῦ κακοῦ ἢ θεϊκῆς φύσεως ψυχῆ (ἀκριβέστερον τὸ λογιστικὸν αὐτῆς). Τὸ αὐτὸ σχῆμα ἠκολουθήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ ἐξήγησιν τῆς «ἀκρασίας»²⁵. Συγκεκριμένως, διὰ τὸν Χρυσίππον, ἦτο ἀκατάλληλος ἡ κατὰ τὸ πλατωνικο-αριστοτελικὸν πρότυπον ἐπὶ κλησις ἀλόγου τινος δυνάμεως τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς κακῆς πράξεως, ἀφοῦ τοιοῦτοτρόπως τὸ κακὸν ἐθεμελιόυτο ὄντολογικῶς ἐντὸς τῆς ψυχῆς, εἰδικώτερον, ἐπὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ αὐτῆς καὶ αὕτη διηρεῖτο ὀριστικῶς, ἐνῶ ταυτοχρόνως διεκυβεύετο ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐλευθερία²⁶. Ὁ Χρυσίππος περιωρίσθη, κατὰ ταῦτα, εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἡγε-

18. *Stoicorum Veterum Fragmenta (S.V.F.)*, II, 1000, σ. 293. Π6. A.A. LONG, *Freedom and Determinism in the Stoic Theory of Human Action, Problems in Stoicism*, (ἔκδ. ὑπὸ A.A. LONG), The Athlone Press, 1971, σσ. 174 - 175 καὶ 193.

19. A.-ED. CHAIGNET, *Histoire de la Psychologie des Grecs*, τ. II, Paris, 1966, σ. 121.

20. B. INWOOD, *Ethics and Human Action in Early Stoicism*, Oxford University Press, 1987, σσ. 68 - 69.

21. *S.V.F.*, II, 974, σσ. 282 - 283.

22. *Αὐτόθι*, II, 979, σ. 285.

23. J.-J. DUHOT, *La conception stoïcienne de la causalité*, Paris, Vrin, 1989, σ. 183.

24. *S.V.F.*, I, 525, σ. 118. Π6. J.M. RIST, *Stoic Philosophy*, Cambridge University Press, 1969, σ. 24.

25. ΑΡΙΣΤ., *Ἠθ. Νικ.*, A13, 1102 b 21 καὶ *Ἠθ. Εὐδ.*, B8, 1224 a 23 - 25.

26. E. BRÉHIER, *Chrysippe et l'ancien stoïcisme*, Paris, 1971, σ. 258 καὶ B. INWOOD, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 96.

μονικοῦ²⁷ ἢ τὴν ἀδυναμίαν του νὰ ἐλέγξῃ ἑαυτὸν²⁸ ὡς τὴν κυρίαν αἰτίαν κακῆς τινος πράξεως²⁹. Ἡ χρυσίππειος ὁμῶς φιλοσοφία, ἂν καὶ κατορθώνει νὰ διαπιστώσῃ τὸν τρόπον ἐκδηλώσεως τοῦ κακοῦ, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ παραμένει δεσμία τῶν ὄντολογικῶν αὐτῆς προϋποθέσεων, ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς μία φύσις ἐξ ὀρισμοῦ ἀγαθῆ, ὡς ἡ λογικὴ φύσις³⁰, εἶναι δυνατόν ν' ἀντιστρατεύηται πρὸς ἑαυτήν³¹.

Εἰς παρομοίας ἀντιφάσεις καταλήγει ἡ Στοά, δεχομένη τὴν ἀρετὴν ὡς προϊόν τῆς φυσικῆς (λογικῆς) προδιαθέσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὀρίζουσα ὡς φύσιν αὐτοῦ τὴν λογικότητα³². Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν Στοάν, δὲν εἶναι ἐλευθερία *ex nihilo*, ἀλλ' ἐκ τοῦ συνιστῶντος αὐτὸν λόγου. Βεβαίως, ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ γνωρίσῃ τὴν βούλησιν τῆς φύσεως καὶ νὰ συγκατατεθῇ εἰς αὐτὴν ἐλευθέρως, ἐπειδὴ, ὁμῶς, ἡ κοσμικῆς τάξεως λογικότης τὸν συνιστᾷ καταστατικῶς, δὲν ἀπομένει εἰς αὐτὸν ἄλλη ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ νὰ συγκατατεθῇ εἰς τὴν βούλησιν τῆς φύσεως διὰ νὰ τύχῃ τῆς τελείας ἐνώσεως του μὲ τὸ θεῖκον Ὅλον τοῦ ὁποῖου τμῆμα ἀποτελεῖ καὶ ὁ ἴδιος³³. Ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ στωϊκοῦ σοφοῦ ἀντιστοιχεῖ, κατὰ ταῦτα, πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐναρμονισμένου πρὸς τὸ κοσμικόν Ὅλον καὶ ὄχι πρὸς τὴν ἐλευθερίαν συνταυτισμοῦ τοῦ πρὸς αὐτό³⁴.

Ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ ἡ ὄντολογικὴ προσέγγις τοῦ προβλήματος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀπαντᾶται ἤδη εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ R. Descartes (1596 - 1650) ἐν σχέσει πρὸς τὴν πλάνην³⁵. Ὁ ἄνθρωπος πλανᾶται, κατὰ τὸν γάλλον φιλόσοφον, στοιχοῦντα πρὸς τὴν ἐλληνικὴν, ὄντολογικῆς τάξεως, ἐξήγησιν τοῦ σφάλματος, ἐξ αἰτίας τῆς καταστατικῆς αὐτοῦ μεθέξεως πρὸς τὸ μὴ ὄν, ἴδιον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου ὡς δημιουργημένου ὄντος, γνῶρισμα τὸ ὁποῖον τελικῶς διαφοροποιεῖ τοῦτον ὄντολογικῶς ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Ὅμως ἡ ὄντολογικὴ ἐξήγησις τῆς πλάνης ἔχει ὡς βασικὸν αὐτῆς μειονέκτημα, τὸ ὁποῖον χρεώνεται ἀπὸ κοινοῦ ὁ Descartes μετὰ τῶν ἐλλήνων ὄντολόγων, τὴν μερικὴν τοῦλάχιστον εὐθύνην τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ δημιουργήμα του, τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος ἠθέλησεν νὰ δημιουργήσῃ τοιοῦτον, δηλαδή μὲ ἀπεριόριστον τὴν βούλησιν ἀλλὰ μὲ περιορισμένην τὴν γνῶσιν³⁶.

27. Κ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ, Ἡ περὶ τῶν παθῶν ἀντίληψις τῶν στωϊκῶν, Ἡ ἠθικὴ Φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, (ἐκδ. ὑπὸ Κ. Βουδούρη), Ἀθήνα, 1996, σσ. 194 - 200. Ἐπίσης J.M. RIST, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 222.

28. B. INWOOD, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 137.

29. A.-J. VOELKE, *L'Idée de volonté dans le stoïcisme*, Paris, P.U.F., 1973, σ. 88.

30. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *De virtute morali*, 440 e - 441 d, *The Hellenistic Philosophers*, (ἐκδ. ὑπὸ A.A. LONG καὶ D.N. SEDLEY), τ. II, Cambridge University Press, 1989, σ. 374.

31. A.-J. VOELKE, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 86.

32. A.-ED. CHAIGNET, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 148.

33. ΤΟΥ Αἴτιου, *αὐτόθι*, σσ. 156 - 157· A.-J. VOELKE, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 105.

34. B. INWOOD, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 110.

35. R. DESCARTES, *Méditations métaphysiques*, 2e éd., Paris, Quadrige/P.U.F., 1988, σ. 83.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ πρὸς καλυτέραν κατοχύρωσιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἀπειλουμένης ἐκ τοῦ καρτεσιακοῦ δυνίσμου, ὁ B. Spinoza (1632 - 1677) συναντᾶται μετὰ τῶν ὀρθοδόξων στωϊκῶν εἰς τὴν σκιαγραφηθεῖσαν ἀνωτέρω κριτικὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος. Τῷ ὄντι, κατὰ τὸν ὀντολογικὸν μονισμόν τοῦ Spinoza, ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑφίσταται ἐντὸς τῆς φύσεως ὡς κράτος ἐν κράτει³⁷, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐν πεπερασμένον στοιχεῖον, τμῆμα τοῦ ἀπείρου Ὁλοῦ, ἥτοι τῆς Φύσεως τῆς ὁποίας ἡ συνειδητοποίησις ὡς «αἰωνίου ἀναγκαιότητος» ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας³⁸.

Προκειμένου νὰ κατοχυρωθῇ ἡ εὐθύνη τοῦ πράττοντος διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ ὁ I. Kant (1724 - 1804) ἀφ' ἑνὸς μὲν διπλασιάζει τοὺς κόσμους εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος μετέχει ταυτοχρόνως ὡς ὑποκείμενον τῆς πράξεως, διακρίνων κόσμον φαινομένων καὶ κόσμον νοουμένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ θέτει τὴν ἐλευθερίαν, θεωρουμένην ὡς νοούμενον³⁹, (ὡς καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ), ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας· ἐπιλογὴ προκαλοῦσα εἰς τὸν φιλόσοφον σοβαρὰς δυσχερείας εἰς τὸ ἠθικὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐπιστημολογικὸν πεδῖον, τῆς ἐλευθερίας καθισταμένης τοιοῦτοτρόπως ἀδυνάτου ὡς ἐμπειρικοῦ γεγονότος τόσον ὅσον καὶ ὡς ἀντικειμένου ὑπερβατικῆς γνώσεως. Ὀντολογικὴν ἐξ ἄλλου προσέγγισιν υἱοθετεῖ ὁ γερμανὸς φιλόσοφος καὶ διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ προβλήματος τοῦ κακοῦ εἰς τὸ ἔργον του *Die Religion*⁴⁰, δεχόμενος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χριστιανικῆς θεωρίας περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ὑπαρξίν «ριζικοῦ κακοῦ» ἐντὸς τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον καὶ τελικῶς εἶναι ὑπεύθυνον διὰ τὸν εἰδικὸν χαρακτήρα τῆς ἐλευθέρας ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ὡς «ἐλευθέρας» ἀλλὰ μόνον διὰ τὸ κακόν.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ὀντολογικοῦ καθορισμοῦ τῆς πράξεως, ἐκ τῆς φύσεως ἢ ἐκ τοῦ χαρακτήρος τοῦ πράττοντος, ἐτέθη ἐκ νέου, ὡς ὑποενότης τοῦ ζητήματος τῶν αἰτιῶν, ὑπὸ τοῦ A. Schopenhauer (1788 - 1860). Κατ' αὐτόν, ἡ βούλησις εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον ἐνεργεῖ πάντοτε ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν κινήτρων ἢ αἰτιῶν. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος διέπει ὅλην τὴν κλίμακα τῶν ὄντων μὲ συνέπεια νὰ μὴ δημιουργεῖται τίποτε ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ τὸ κάθε τι νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς προηγουμένης αὐτοῦ αἰτίας. Ὑπὸ τὴν ἐννοι-

36. R. DESCARTES, *αὐτόθι*, σσ. 87 - 88.

37. B. SPINOZA, *Éthique*, III, Εἰσαγωγή, (γαλλ. μτφρ. Ch. Appuhn), τ. Α', Paris, Librairie Garnier frères, σ. 249.

38. B. SPINOZA, *Éthique*, V, σσ. 42 κ. ἐξ. (γαλλ. μτφρ. Ch. Appuhn), τ. Β', Paris, Librairie Garnier frères, σ. 242.

39. I. KANT, *Critique de la raison pratique*, (μτφρ. Picavet), 9e éd., Paris, Quadrige/P.U.F., 1985, σσ. 103 - 104. Ἐπίσης I. KANT, *Critique de la raison pure*, μτφρ. Tremesaygues καὶ Pacaud, 11e éd., Paris, Quadrige/P.U.F., 1986, σ. 398. Πβ. Θ. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, *Ἠθικὴ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα, Ἑλληνικὰ Γράμματα, 1997, σσ. 77 - 84.

40. I. KANT, *La Religion dans les limites de la simple raison*, (μτφρ. Gibelin), Paris, Vrin, 1952.

αν αυτήν εκάστη πράξις, υπεστήριξεν ὁ Schopenhauer, εἶναι ὄχι μόνον ἀναγκαία, ἀλλὰ καὶ αὐστηρῶς καθωρισμένη⁴¹. Τοιοιτοτρόπως ἡ βούλησις, ὡς ἀναγκαία συνέπεια μιᾶς προηγουμένης αὐτῆς αἰτίας, εἶναι ὡσαύτως καθωρισμένη, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ βούλεται ἄλλως⁴². Αἰτία τῆς βουλήσεως εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον εἶναι ὁ «χαρακτήρ» τοῦ πράττοντος, οὐσία συγκεκριμένη καὶ καθωρισμένη ὡς κάθε τι τὸ ὑπαρκτὸν εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Κατὰ ταῦτα, ὁ Schopenhauer θεωρεῖ ἀπόλυτον τὸν καθορισμὸν ἐπὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως, ταύτης προερχομένης ὄχι ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας ἢ μᾶλλον ἐκ τοῦ χαρακτήρος, ὁ ὁποῖος ὡς δεδομένος, ἀμετάβλητος καὶ μοναδικός, συνιστᾷ τὸν πράττοντα. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν φιλόσοφον, εἶναι ἤδη αὐτὸ τὸ ὁποῖον θέλει⁴³ καί, συνεπῶς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀλλάξῃ⁴⁴.

Τὰς δημιουργηθείσας ἀντινομίας ἐκ τῆς προσπαθείας τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὄντολογικῶς, διὰ τῆς παραδοχῆς δύο κόσμων, τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὁ G.W.F. Hegel (1770 - 1831) ἐπίστευσεν ὅτι ἡδύνατο νὰ ἄρῃ διὰ τῆς προσφυγῆς του εἰς τὸν οὐσιολογικὸν μονισμόν τοῦ Πνεύματος, νοουμένου ὡς ἱστορικοῦ γίγνεσθαι⁴⁵. Παρεῖδεν, ὁμως, ὁ γερμανὸς φιλόσοφος, παραμένων καὶ ὁ ἴδιος ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ὄντολογικοῦ προβλήματος, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ὑπερατομικὸς καὶ ἱστορικὸς χαρακτήρ τοῦ Πνεύματος, διαθέτοντος ἐπιπροσθέτως ἰδίαν τελολογίαν, ἄγνωστον ἐν πολλοῖς εἰς τὰ ἐπιμέρους ἄτομα, ἐξησθένιζε τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τοῦ ἐνδεχομένου χαρακτήρος τῶν ἠθικῶν του ἐνεργημάτων. Εἰς τὸ πρόβλημα μάλιστα τῆς ἀποδυναμώσεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ατόμου, ἀποτέλεσμα, κατὰ τὸν S. Kierkegaard (1813 - 1855), τῆς ἐγελιανῆς ἐκμηδενίσεώς του πρὸς χάριν τοῦ συστήματος⁴⁶, ἐπεκεντρώθη ἡ κριτικὴ, τὴν ὁποίαν ἡσκησεν ὁ δανὸς φιλόσοφος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hegel. Διὰ τὸν Kierkegaard θεμέλιον τῆς ἠθικῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο ἢ τὸ ἐλευθέρως αὐτοσυγκροτούμενον ὡς ὑπαρξιακὴ ὑποκειμενικότης ἀτομικὸν ὑποκείμενον⁴⁷, θέσις ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴν πρῶτην σοβαρὰν προσπάθειαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ὄντολογικῶν, ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, προϋποθέσεων αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων. Τοι-

41. A. SCHOPENHAUER, *Essai sur le libre arbitre*, (γαλλ. μτφρ.), Paris, Rivages, σ. 77.

42. Αὐτόθι, σ. 69.

43. Αὐτόθι, σ. 160.

44. Αὐτόθι, σ. 95.

45. G.W.F. HEGEL, *La phénoménologie de l'esprit*, (μτφρ. J. Hyppolite), τ. II, Paris, Aubier Montaigne, 1941, σ. 305.

46. S. KIERKEGAARD, *Ou bien...ou bien*, (γαλλ. μτφρ.), Paris, Gallimard, 1943, σ. 494.

47. Αὐτόθι, σσ. 500 καὶ 507. Π6. Γρηγ. Φιλ. ΚΩΣΤΑΡΑ, *Sören KIERKEGAARD. Ὁ φιλόσοφος τῆς ἐσωτερικότητος*, Ζ' ἔκδ., Ἀθῆναι, 1993, σσ. 23 καὶ 99-104.

ουτοτρόπως ή ήθική επιλογή εκάστου δέν αποτελεί συνώνυμον της επιλογής του εκ φύσεως αγαθοῦ, ὥστε νά καθίσταται αὕτη ὄντολογικῶς προδιαγεγραμμένη. Ἀντιθέτως ή επιλογή, ὡς κατ' ἐξοχήν ήθική πράξις, συνιστᾶ καταστατικήν αὐτοσυγκροτήσεως πράξιν, ἐλευθέρως αὐτοθεσμιζομένης συνειδήσεως, ή ὁποία οὕτως ἐξασφαλίζει εἰς ἐαυτήν τήν ἐγκυρότητα της αἰωνίου σημασίας της.

Τήν κριτικήν τοῦ Kierkegaard εἰς τήν ὄντολογικήν προσέγγισιν της ἐννοίας της αὐτεξουσιότητος ἀναπτύσσει περαιτέρω ὁ K. Jaspers (1883 - 1969) εἰς τὸ τρίτομον ἔργον του *Philosophie*, εἰς τὸ ὁποῖον ή ἐλευθερία θεωρεῖται ὄχι ὡς προϋπόθεσις της πράξεως αὐτοσυγκροτήσεως τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐγῶ εἰς ὑπαρξιν, ἀλλ' ὡς αὕτη αὕτη ή πράξις. Ἡ ἐλευθερία δέν αποτελεί, κατὰ ταῦτα, ταυτόσημον της ἐκλογής μεταξύ δεδομένων καὶ ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων ἐν ὧσιν της πραγματοποιήσεως ἰδίας τινος πράξεως, ἀλλ' εἶναι αὕτη αὕτη ή ἐκλογή τοῦ ἀληθοῦς ἐαυτοῦ ὁ ὁποῖος αποτελεί τήν ὑπαρξιν⁴⁸. Ἡ ὑπαρξις δέν εἶναι τὸ ἐμπειρικόν ἐγῶ συγκροτούμενον ἐκ ζωτικῶν δυνάμεων⁴⁹ ὡς τυφλή θέλησις διὰ τήν ζωήν, δεδομένου ὅτι τὸ ἐμπειρικόν ἐγῶ ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς συνθήκας τοῦ κόσμου, εἶναι γνωστικόν ἀντικείμενον της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας καὶ τοῦ δικαίου καὶ βιώνει τήν ἐμπειρίαν τοῦ ἀνικανοποιήτου καὶ της ἀπογνώσεως⁵⁰. Ἀντιθέτως ὑπαρξις, κατὰ τὸν Jaspers, εἶναι ή διαρκῶς ἀνοικτή δυνατότης τοῦ ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου ν' ἀνυψωθῇ εἰς τήν ἐσχάτην πραγματικότητά του διὰ της ὑπερβάσεως⁵¹ τόσον τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐαυτοῦ του, ὅσον καὶ τοῦ κόσμου. Τοιουτοτρόπως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τήν παραδοσιακήν ἐννοιαν τοῦ αὐτεξουσιου, συνιστῶντος πράξιν επιλογής μεταξύ ἀντικειμενικῶς δεδομένων δυνατοτήτων ἐπὶ τῇ βάσει ἀντικειμενικῶν γνώσεων καὶ ψυχολογικῶν παρορμήσεων, ὁ Jaspers θεωρεῖ τήν ἄσκησιν της ἀνθρωπίνης αὐτεξουσιότητος ὡς μίαν δρᾶσιν, ή ὁποία, βαίνουσα πέραν τῶν δεδομένων παραγόντων (γνώσεων, ήθικῶν νόμων κλπ.), ἀποκαλύπτει τὸ ἐγῶ τοῦ ἐνεργοῦντος ὡς ἄξιαν ὑπερβατικήν⁵².

II. Ἡ ὄντολογική ἐξήγησις της ήθικῆς ἐλευθερίας (αὐτεξουσιου) ἀπετυπώθη φιλοσοφικῶς εἰς τήν προβληματικήν τῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι ὡς φύσεις, ὄντα, οὐσίαι καὶ τελικῶς αἰτίαι - εἰς τήν λειτουργίαν τῶν ὁποίων ὑπολαμβάνει τὸ σχῆμα της ἐπιδράσεως μιᾶς πραγματικότητος διὰ της φυσικότητός της (ὕλικῆς ή πνευματικῆς) ἐπὶ μιᾶς ἄλλης, ὅπως ή θέσις εἰς κίνησιν μιᾶς ἀκινήτου σφαίρας (μπάλλας) ἀπὸ μίαν ἄλλην - ἐνέχονται ἀποκλειστικῶς διὰ

48. K. JASPERS, *Philosophie: I. Orientation dans le monde. II. Éclairement de l'existence. III. Métaphysique*, (γαλλ. μτφρ.), Paris, Springer-Verlag, 6τῆλ. II, σ. 406.

49. K. JASPERS, *αὐτόθι*, σ. 269.

50. *Αὐτόθι*, σ. 268.

51. *Αὐτόθι*, σ. 269.

52. *Αὐτόθι*, σ. 403.

τὸ προκῦπτον ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, διὰ τῆς προσφυγῆς τῆς εἰς τὰς ἐννοίας τῆς κατωτέρας φύσεως (ὑλῆς), ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξασθενημένης φύσεως (λόγου), διεπραγματεύθη τὸ θέμα τῶν αἰτιῶν, προκειμένου νὰ ἀποδοθῇ ὁ καταλογισμὸς τῆς πράξεως, καὶ μάλιστα τῆς κακῆς, εἰς τὸν πράττοντα καὶ ὄχι εἰς ἄλλας αἰτίας. Ἀντιθέτως, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων, τὸ ἐλληνικὸν φιλοσοφικὸν αἶτημα διὰ τὴν ὀντολογικὴν ἐξήγησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, προκειμένου νὰ διασφαλισθῇ ἡ εὐθύνη τοῦ πράττοντος, ὠδήγησεν φιλοσόφους ὅπως ὁ I. Kant καὶ ὁ A. Schopenhauer, εἰς τὴν σύλληψιν ἀνωτέρας φύσεως ἢ ἀρχῆς, ἡ ὁποία ὡς νοουμένη, ὅπως παραδείγματος χάριν ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία κατὰ τὸν Kant καὶ ἡ βούλησις διὰ τὴν ζωὴν κατὰ τὸν Schopenhauer, νομιμοποιεῖ, κατ' αὐτούς, τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἀλλ' ὅμως μὲ τρόπον μυστηριώδη, δεδομένου ὅτι ἡ προϋποτιθεμένη αὐτῆς ἀρχὴ νοεῖται ὑπάρχουσα ἐκτὸς τοῦ χώρου τῆς ἐμπειρίας.

Εἰδικώτερον, ἡ ὀντολογικὴ ἐξήγησις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας προϋποθέτει, κατὰ τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν, ἓνα, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον, οὐσιολογικὸν δυῖσμόν, προκειμένου νὰ ἐξηγηθῇ ὁ καθορισμὸς ἐπὶ τοῦ πράττοντος εἴτε ἐκ τινος ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ κακοῦ (σῶμα) εἴτε ἐκ τινος ἐσωτερικοῦ ἠθικοῦ τοιοῦτου (ἐξασθενημένος λόγος). Συγκεκριμένως ἡ ἐλληνικὴ ἠθικὴ ἐννοία τοῦ αὐτεξουσίου, ὡς πράξεως ἠθικῆς ἐπιλογῆς, προϋποθέτει ἀντικειμενικῶς θεσπισμένα ὅπωςδῆποτε τὸ καλὸν καὶ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον τὸ κακόν, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος μετέχει ἐκ φύσεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἐσωτερικοὶ καθορισμοὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀνάγονται τελικῶς εἰς τὴν φύσιν, δηλαδὴ τὸν χαρακτῆρα τοῦ πράττοντος. Τοῦτο ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἡ μὲν ἐπιλογὴ τοῦ καλοῦ νὰ καθίσταται ἀναμενομένη ἕνεκα τῆς ἀνωτερότητος τῆς καλῆς φύσεως τοῦ πράττοντος (τοῦ λογιστικοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα, τοῦ λογικοῦ ἡγεμονικοῦ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς)· ἡ δὲ ἐπιλογὴ τοῦ κακοῦ, τὴν ὁποῖαν σκοπεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ φιλοσοφικῶς ἡ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, νὰ παραμένῃ δυσεξήγητος, ἀφοῦ πρέπει προηγουμένως νὰ δικαιολογηθῇ, πράγμα ἀδύνατον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ὀντολογικῆς ἐξηγήσεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ὡς προβλήματος φύσεως, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβληθῇ τὸ φυσικῶς κατώτερον (τὸ κακόν) ἐπὶ τοῦ φυσικῶς ἀνωτέρου (τοῦ καλοῦ).

Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ὀντολογικῆς ἐρμηνείας τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ὁ πράττων δὲν ἀποτελεῖ ἀρχὴν ὡς αὐτοθεσμιζόμενον «ἐγώ», ὅπως παραδείγματος χάριν ὑπεστήριξεν ἡ μπερξονικὴ φιλοσοφία τῆς διαρκείας⁵³, ἀντιθέτως, ὁ αὐτεξουσίως πράττων ἐνεργεῖ ὑπὸ τὸ κράτος ὑπερατομικῶν ἀρχῶν ἢ φύσεων (ὑλῆ, λογικότης κλπ.) αἱ ὁποῖαι συναιρούμεναι, ὡς αὐξομειούμεναι

53. H. BERGSON, *Essais sur les données immédiates de la conscience*, Paris, P.U.F., éditions du centenaire, σ. 149. Ἐπίσης, TOY ΑΥΤΟΥ, *L'évolution créatrice*, Paris, P.U.F., σ. 718.

φυσικαὶ καί, ὡς ἐκ τούτου, ποσοτικαὶ δυνάμεις, συγκροτοῦν καταστατικῶς τὸν πράττοντα, ἀλλὰ καὶ προϋποτίθενται ὄντολογικῶς τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ πράξεως. Εἰδικώτερον τὸ αὐτεξούσιον συνιστᾷ οὐσιώδη ιδιότητα μιᾶς ὑπερατομικῆς οὐσίας (τῆς ψυχῆς) ἡ ὁποία ἐξατομικευομένη κατὰ τὴν πράξιν (ιδίως τὴν κακὴν) ἐπισύρει τὸν καταλογισμόν εἰς τὸν πράττοντα. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ συγκρότησις ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων φιλοσόφων τῆς ἠθικῆς ἐννοίας τοῦ αὐτεξουσίου ἐπήγασεν ἐκ τῆς ἀνάγκης καταλογισμοῦ τῆς ἠθικῆς πράξεως (καὶ συγκεκριμένως τῆς κακῆς), καὶ ἀκόμη βαθύτερον ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάγκης διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ προβλήματος τοῦ κακοῦ. Καί, ἐνῶ ἐξεταζομένη ἡ ἐννοια τοῦ αὐτεξουσίου ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ὄντολογικοῦ προβλήματος δὲν λύει ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, παρὰ ταῦτα, κατέστη δυνατόν νὰ διασωθῇ εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ αὐτεξουσίου, καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὴν χρῆσιν αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν ἐλλήνων ὀντολόγων, ἐκεῖνο τὸ *minimum* ἠθικῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖτο, προκειμένου νὰ καταλογισθῇ εἰς τὸν πράττοντα ἡ κακὴ κυρίως πράξις. Ἐν συμπεράσματι, τὴν ἠθικὴν τοῦ αὐτεξουσίου ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ πράξις καὶ ὄχι τὸ ἐνεργοῦν αὐτὴν ὑποκείμενον· ἀρκεῖ δὲ ἀκόμη καὶ ἡ ἀτελής ἀναγωγὴ τῆς πράξεως εἰς τὸν πράττοντα, προκειμένου νὰ τοῦ καταλογισθῇ ἡ πράξις.

Προσεγγιζόμενος ὄντολογικῶς ὁ ἄνθρωπος (καὶ ἡ ἐλευθερία του) δὲν συνιστᾷ αὐταξίαν. Χαρακτηριστικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ περίπτωσις ἐνὸς χριστιανοῦ φιλοσόφου τῆς Ὑστερας Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, τοῦ Ὠριγένους (185 - 254), ὁ ὁποῖος, ἐπιμένων νὰ διανοῇται συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ἐλληνικῆς ὄντολογίας, θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὄχι ὡς αὐταξίαν ἀλλὰ ὡς ἠθικὴν κυρίως στάσιν εἰς τὸ πλαίσιον μιᾶς κατὰ πολὺ ὑπερβαινούσης τὸν ἄνθρωπον κοσμικῆς διαπάλης μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ⁵⁴. Κατὰ ἓνα ἀξιοσημεῖωτον πράγματι τρόπον ἡ ἐννοια τοῦ ἑαυτοῦ, καί, συγκεκριμένως, μὲ τὴν ἀρνητικὴν σημασίαν τοῦ αὐτονομημένου ἑαυτοῦ ἐναντι τῆς πανθεϊστικῆς λογικότητος, ἡ ὁποία διαπερνᾷ τὰ πάντα, ἀνεδύθη ἀθορύβως κατὰ τὴν προσπάθειαν τῶν ἐλλήνων ὀντολόγων, προκειμένου νὰ δοθῇ μία πειστικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τοῦ κακοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἡ αὐτεξούσιος ψυχὴ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν ἀποψιν τῶν ἐλλήνων ὀντολόγων εἶναι οὐσία ἐτερόνομη καὶ ὑπερατομικὴ, ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τὸ λίκνον μιᾶς «φιλοσοφίας τῆς ἐσωτερικότητος»⁵⁵.

Τέλος, ἐπειδὴ κατὰ τὴν θεμελιώδη θέσιν τῆς ὄντολογικῆς προσεγγίσεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ πράττοντος (αὐτεξουσίου), ἕκαστος ἐνεργεῖ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του, διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἄνθρωπος, ὡς ἀτελής κατὰ τὴν φύσιν, δύναται νὰ πράττῃ πότε τὸ καλὸν καὶ πότε τὸ κακόν, ὁ δὲ Θεός, ὡς

54. G. LEKKAS, La féminité de l'âme chez Origène, *Revue de Philosophie Ancienne*, XVI, 1, 1998, σσ. 23-26.

55. Γρηγ. Φιλ. ΚΩΣΤΑΡΑ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 13.

τέλειος κατὰ τὴν φύσιν, δὲν δύναται (δὲν εἶναι ἐλεύθερος) νὰ πράττῃ τὸ κακόν. Ὅπως παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ ὁ A.H. Armstrong, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὀντολόγους, ἐθνικοὺς ἀλλὰ καὶ χριστιανοὺς (Πλωτῖνον, Ὠριγένη καὶ Μεθόδιον), ὁ Θεὸς «δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὅ,τι εἶναι καὶ νὰ πράττῃ ἄλλο ἢ ὅ,τι πράττει»⁵⁶. Εἰς τὴν προοπτικὴν αὐτὴν, καὶ μολονότι τοῦτο δὲν ἀναγνωρίζεται ρητῶς, τελικὸς ὑπεύθυνος τοῦ κόσμου καὶ τῆς κακίας τοῦ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησεν τὸν ἄνθρωπον οὕτως καὶ οὐχὶ ἄλλως. Καθ' ὅσον, ὅμως, εἶναι λογικῶς ἀδύνατον νὰ εἶναι ὑπεύθυνος ὁ Θεὸς διὰ κάτι πραγματικῶς κακόν, ὅ,τι θεωροῦμεν κακόν μᾶλλον φαίνεται εἰς ἡμᾶς κακόν, χωρὶς νὰ εἶναι πράγματι τοιοῦτον. Συγκεκριμένως, εἰς αὐτοῦ τοῦ τύπου τὴν σχετικοποίησιν τοῦ κακοῦ ἢ καλύτερον εἰς τὴν ἐννοίαν ἐνὸς κακοῦ μὴ ριζικοῦ, ὠδηγήθη ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος Χρυσίππος ἐκ τῆς ὀντολογικῆς αὐτοῦ παραδοχῆς ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἡ μία καὶ μόνη διέπουσα τὸν καθόλου κόσμον ἀρχήν⁵⁷. Ἀντιρρήσεις εἰς τὴν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὀντολογικὴν ἐξήγησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἀνευρίσκονται ἤδη εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Ὑστέρας Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος καὶ ἀμέσως μὲν εἰς προβληματικάς, ὡς ἐκείνη τοῦ Κέλσου εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἀληθοῦς Λόγος (περ. 177 μ.Χ.), συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ φυσικὴ τοῦ Θεοῦ ἀδυναμία διὰ τὴν διάπραξιν τοῦ κακοῦ ἀντιμετωπίζεται ὡς περιορισμὸς τῆς θεϊκῆς τοῦ παντοδυναμίας⁵⁸, ἐμμέσως δὲ ἀνευρίσκονται εἰς τὴν θέσιν τοῦ Σενέκα (4 π.Χ. - 65 μ.Χ.) ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνώτερος τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἐκ τῆς φύσεώς του τέλειος, ἐνῶ ὁ σοφὸς ὀφείλει νὰ καταστῇ τοιοῦτος διὰ τῆς προσπαθείας του⁵⁹.

Ἐν κατακλείδι, ἡ μέριμνα τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἕως τὸν H. Bergson (1859 - 1941), κατὰ τὴν ὀντολογικὴν τοῦ ἀνθρώπου προσπέλασιν, ὑπῆρξεν ἐνιαία καὶ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν διαφύλαξιν τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου. Ἐνιαία, ὅμως, ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀσκηθεῖσα κριτικὴ εἰς τὴν ὀντολογικὴν τοῦ ἀνθρώπου θεώρησιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ φυσικολογικὴ προσέγγις τοῦ «ἐγώ» καὶ τῆς ὀντολογικῶς προκαθορισμένης ἐλευθερίας τοῦ καθιστᾷ αὐτὸν ὑποτεταγμένον εἰς τοὺς διέποντας ἐξίσου τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν μοῖραν τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀναγκαίους νόμους⁶⁰.

Γεώργιος Α. ΛΕΚΚΑΣ
(Ἀθῆναι)

56. A.H. ARMSTRONG, Two views of Freedom. A Christian objection in Plotinus *Enneads* VI, 8 [39], 7, 11-15?, *Hellenic and Christian Studies*, Variorum Reprints, 1990, σσ. XI, 402 - 403.

57. J. RIST, Beyond Stoic and Platonist: a Sample of Origen's Treatment of Philosophy (C.C. 4. 62 - 70), J. RIST, *Platonism and its patristic heritage*, Variorum Reprints, σ. VI, 235.

58. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατὰ Κέλσου*, III, 70, 10-12, σ. 160 (Sources Chrétiennes, τ. 136).

59. A. J. VOELKE, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 176.

60. E. MOUTSOPOULOS, La kairicité de l'action chez Maurice Blondel, *Διοτίμα*, 24, 1996, σσ. 165 - 171.

DÉTERMINATIONS INTRINSÈQUES DE L'ACTE ET ÉTHIQUE DE L'IMPUTABILITÉ

R é s u m é

Entreprendre de rendre compte de la liberté morale sur le plan ontologique implique de se situer dans le cadre d'un dualisme au caractère essentialiste plus ou moins accusé, et ce, en vue d'expliquer la détermination se rapportant à l'agent soit au départ d'un mal naturel extrinsèque (le corps), soit au départ d'un mal moral intrinsèque (la raison débilitée). Plus spécifiquement, le concept de libre arbitre, en tant qu'acte consistant en un choix éthique, implique objectivement qu'il ait été préalablement établi, en tout état de cause, ce qu'est le bien ainsi que ce qu'est le mal, l'homme participant, de par sa nature même, de l'un et de l'autre. Aussi les déterminations intrinsèques de la liberté morale se ramènent-elles en dernière analyse à une question de nature, à savoir au caractère de l'agent. Il s'ensuit que le choix du bien apparaît, pour sa part, comme ce qui est logiquement prévisible compte tenu de la supériorité inhérente à la nature bonne de l'agent (le *logistikón*, la partie rationnelle de l'âme, selon Platon; l'*hégémonikon*, la faculté rationnelle directrice, selon les stoïciens); mais il s'ensuit également que le choix du mal, dont la philosophie morale grecque relative au libre arbitre vise à donner une interprétation rationnellement cohérente, résiste quant à lui, à toute tentative d'explication, attendu qu'il requiert au préalable de recevoir en propre sa justification, ce qui est impossible dans le cadre de l'explication ontologique de la liberté morale en tant que problème de nature; en effet, comment ce qui est par nature inférieur (le mal) pourrait-il l'emporter sur ce qui est par nature supérieur (le bien)?

Georgios LEKKAS
(Athènes)